

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САЯСИ ҚУҒЫН-СҮРГІН
МӘСЕЛЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ
СПЕЦИФИКА И ОСОБЕННОСТИ ПОЛИТИЧЕСКИХ
РЕПРЕССИЙ В КАЗАХСТАНЕ
SPECIFICITY AND FEATURES OF POLITICAL REPRESSIONS
IN KAZAKHSTAN

ХҒТАР 03.20.03

КСРО ІШКІ ІСТЕР ХАЛЫҚ КОМИССАРЫНЫҢ
№ 00447 ЖЕДЕЛ ҚҰПИЯ БҰЙРЫҒЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАНДА
ОРЫНДАЛУ БАРЫСЫ¹

Махат Данагүл Ахметкәрімқызы^{1*}

¹Тарих ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ «Отырар кітапханасы» ғылыми орталығының меңгерушісі. Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ. E-mail: danagul77@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8038-2680>

*Автор–корреспондент

Түйіндеме. Мақала Қазақстан Республикасы Президентінің 2020 жылдың 24 қарашасындағы «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссия туралы» Жарлығын орындау және 2021 жылдың қаңтар айында жариялаған «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» мақаласында айтылған XX ғасыр тарихының ақтаңдақтарын терең зерттеп, ақиқатын ашу туралы ой-пікірлерін қолдай отырып, мәселені тарих ғылымы тұрғысынан зерделеуге арналған. Автор ұсынып отырған мақаласында бүгінгі күнге дейін өзекті әрі ақтаңдақ мәселенің бірі – Қазақстанда «Үлкен террордың» басталуы, № 00447 бұйрыққа сәйкес 1937 жылдың тамызынан 1938 жылдың қарашасына дейінгі аралықтағы арнайы операцияның жүзеге асырылуы, құрбандар категориясы, саны, аймақтық ерекшеліктері мәселелерін архив деректері негізінде дәйектеуді мақсат еткен.

Кілт сөздер: КСРО, «Үлкен террор», Қазақстан, БК(б)П, саяси қуғын-сүргін, № 00447 бұйрық, КСРО Ішкі Істер халық комиссариаты үштігі.

МРНТИ 03.20.03

ХОД ВЫПОЛНЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ
СРОЧНОГО СЕКРЕТНОГО ПРИКАЗА № 00447
НАРОДНОГО КОМИССАРА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ СССР

Махат Данагүл Ахметкаримқызы^{1*}

¹Доктор исторических наук, профессор, директор научного центра «Отырар Кітапханасы» ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Республика Казахстан, Нұр-Сұлтан. E-mail: danagul77@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8038-2680>

*Автор–корреспондент

Аннотация. Статья посвящена исполнению Указа Президента Республики Казахстан от 24 ноября 2020 года «О Государственной комиссии по полной реабилитации»

¹ Мақала OR11465470-OT-21 «XX ғ. 20–50 жж. Қазақстандағы жаппай саяси қуғын-сүргін және ақтау процестері: бірыңғай деректер базасын құру» жобасын іске асыру шеңберінде Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің қаржылық қолдауымен дайындалды.

тации жертв политических репрессий» и изучению вопросов с точки зрения исторической науки, поддерживая размышления о раскрытии истины и углублении проблем истории XX века, изложенных в статье «Тәуелсіздік бәрінен қымбат», опубликованной в январе 2021 года. В статье автор, опираясь на архивные данные, выясняет одну из актуальных и нераскрытых на сегодняшний день проблем – начало «Большого террора» в Казахстане, осуществление спецоперации в период с августа 1937 года по ноябрь 1938 года в соответствии с приказом № 00447, категория и количество жертв, а так же ее региональные особенности.

Ключевые слова: СССР, «Большой террор», Казахстан, ВК(б)П, политические репрессии, приказ № 00447, Тройка Народного комиссариата внутренних дел (НКВД) СССР.

IRSTI 03.20.03

PROGRESS IN IMPLEMENTATION IN KAZAKHSTAN OF URGENT SECRET ORDER № 00447 OF THE PEOPLE'S COMMISSAR OF INTERNAL AFFAIRS OF THE USSR

Makhat Danagul Akhmetkarimkizi¹*

¹ Doctor of Historical Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU Head of the Otyrar Kitap Khanasy Scientific Center, Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan. E-mail: danagul77@mail.ru. <https://orcid.org/0000-0002-8038-2680>

* Corresponding author

Annotation. The article is devoted to the execution of the Presidential Decree of November 24, 2020 On the State Commission on the Full Rehabilitation of Victims of Political Repressions and the study of issues from the perspective of history, supporting reflection on the disclosure of the truth and deepening of the historical problems of the twentieth century, presented in the article «Independence is Greater than Anything» which was published in January 2021. In the article the author, based on archival data, reveals one of the urgent and unresolved at present problems – the beginning of the «Big Terror» in Kazakhstan, the implementation of special operations from August 1937 to November 1938 under the order № 00447, the category and number of victims, as well as its regional characteristics.

Key words: USSR, «Big Terror», Kazakhstan, VK(b)P, political repressions, order N 00447, Troika of the People's Commissariat for Internal Affairs (NKVD) of the USSR.

Кіріспе. Қазақстан өз тәуелсіздігін алғаннан бері қоғамда өмір шындығын терең түсінудің, қоғамдық сананы жаңғыртудың жаңа үрдісі қалыптаса бастады десек те, КСРО халықтарын саяси тұрғыда айыптап, жандарына жазылмастай жара салған, сталиндік саяси жүйенің орнығуы, коммунистік партияның өктем саясаты мен оның идеологиялық астарлары, саяси қуғын-сүргін тарихының ақтаңдақ беттері толық ашылмаған өзекті мәселе. Кеңестік саяси қуғын-сүргін тақырыбы елімізде отыз жылдан астам уақыт тарих ғылымы тұрғысынан зерттеліп, Отан тарихы беттеріндегі кеңестік кезең ақтаңдақтарынан арылуға батыл қадамдар жасалды. Алайда, архивтердегі кеңестік «құпия», «аса құпия» істер мен материалдардың басым көпшілігінің сеңі бүгінгі күнге дейін бұзылмаған күйі құпия сақталды. Демек, кеңестік тоталитарлық жүйенің біз білмейтін құпияларын ашу маңызды қалпында қалып отыр.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2020 жылдың 24 қарашасындағы «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссия туралы» Жарлығы кеңестік саяси қуғын-сүргін мәселесін бүгінгі күн талаптары деңгейінде терең зерделеуге мүмкіндіктер туғызды. Қазақстан Президентінің 2021 жылдың қаңтар айында жариялаған «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» мақаласындағы XX ғасыр тарихының ақтандақтарын терең зерттеп, ақиқатын ашу туралы ой-пікірлері, елді демократияландыру бағытындағы ұстанымдары тарихшы мамандардан өткен тарихты объективтік тұрғыда жүйелі зерттеуді, бүгінгі атқарылып жатқан істерге сабақ болар ғылыми тұжырымдар ұсынуды талап етеді.

КСРО ІХҚ (НКВД) жүргізген операция Қазақстанда қалай жүргізілді, шаруа, жұмысшы, дінбасы, оппозициялық партиялардың бұрынғы мүшелері және т.б. азаматтар «контрреволюциялық-диверсиялық», «ұлтшыл-байшыл», «топшыл», «бүлікшіл», «террористік-көтерілісші», «тыңшылық ұйым» т.б. істерге қанша адам айыпталып, жауапқа тартылды? Кеңестік тоталитарлық жүйе тарихының қасіретті беттері болып табылатын аталған мәселелерді зерттеу және тың деректерді ғылыми айналымға шығару тарихи ақиқатты қалпына келтіруде маңызды. КСРО Ішкі Істер Халық Комиссарының №00447 жедел құпия бұйрығының Қазақстанда орындалу барысын тың деректер негізінде зерттеген біздің ғылыми-зерттеу мақаламыз, кеңестік қыспақтан өткен Қазақстан тарихының XX ғасырдағы ақтандақ беттерін ашып, өткеннен тағылым алып, қатені қайталамауға, қазіргі қазақ қоғамын демократияландыруға ғылыми-тәжірибелік негіз жасайды.

Мәселенің әдістемесі. Біздің зерттеуімізге белгілі тарихшылар Марк Блок пен Люсьен Февр 1929 жылы Францияда негізін салған «Анналдар: экономика-қоғам-өркениет» журналы төңірегіне топтасқан «Анналдар» мектебі» методологиялық бағыты ықпалы болғанын атап айтқан орынды. Аталған методологиялық бағыт біріншіден адам санасына, жеке тұлғаның және бұқараның әлемді қабылдауына назар аударады, екіншіден «өткен кезеңдердегі басым көпшілік адамдардың» әлемді тану, түсіну деңгейіне үңілу мәселесін қояды. Олар ғылыми айналымға менталитет (ментальность) деген термин енгізді. Менталитет – адамдардың ақыл-ой жиынтығы, ойлау өрісі, әлемді сезінуі, тануы деп атайтын болсақ. «Анналдар» мектебі» теориясының негізі де өткен кезеңдегі адамдар тобының әлемді қабылдауы, тануы. Бұл теорияның құндылығы сонда зерттеушіні бүгінгі әлеуметтік түсінік шеңберінде ғана қалып қоймауға, өткен тарихи кезеңнің астарларына терең үңілуге ықпал етіп, ақиқатқа жетелейді. «Анналдар» мектебі» тарихи уақыт үрдісін өтуіне қарай: жылдам, орташа және баяу деп үшке бөледі. Мұндағы: жылдам тарих – саяси тарих, яғни тарихи оқиға болды да өтті, орташа тарих – алдыңғымен салыстырғанда баяу өтетін әлеуметтік-экономикалық тарих, баяу тарих – өзгеріске тез беріле қоймайтын менталитет тарихы. «Анналдар» мектебі» методологиялық бағыты өткен тарихқа сол адамдар өмір сүрген уақыт деңгейі тұрғысынан қарауға, өткен уақыттың әлеуметтік-психологиялық астарларына үңілуге жол ашып, өткендегі

адамдардың өмірі мен тұрмысына, менталитетіне қатысты мол тарихи дерек көздерін айналымға енгізуді талап етеді. Сондықтанда, біздің зерттеп отырған кеңестік тоталитарлық жүйе тарихының қарама-қайшылықты тұстарын түсіндіруде, кеңестік саяси қуғын-сүргін тарихының ақтаңдақ беттерін ашуда бұл методологиялық бағыт маңызды деген ойдамыз.

Зерттеу жұмысында жалпы ғылыми әдістерден: шолу, талдау, жүйелеу, салыстыру, индукция, дедукция, қорыту және басқа әдістер, нақты тарихи зерттеу әдістерінен: тарихи-генетикалық, тарихи-салыстырмалы, тарихи-жүйелілік әдістерін қолдандық.

Талқылау. XX ғасырдың 20-50 жылдары Қазақстанда орын алған сталиндік саяси-террор, қуған-сүргін тарихы тың деректер негізінде өткен ғасырдың соңынан бастап зерттеле бастады. Қазақстандық тарихшы ғалымдар К.Нұрпейсов, М.Қозыбаев, М.Қойгелдиев, Т.Омарбеков, Х.Әбжанов, Қ.Алдажұманов, Ж.Әбілқожин және т.б. зерттеушілер осы мәселе төңірегінде жүйелі зерттеулер жазды. Шетелдік тарихшы Роберт Конквест (Конквест, 1974: 962), Михайл Геллер, Александр Некрич (Геллер, Некрич, 1982: 321) «үлкен террор», «кәдімгі террор» деген терминдер енгізді. Алайда, кеңестік саяси-қуғын сүргін мәселесін тарихи деректер негізінде жан-жақты зерттеу, жүйелеп жазу, аталған мәселеге объективті тарихи баға беру, кеңестік «құпия» құжаттар толық ашылып ғылыми айналымға қосылғанша жалғаса берері анық. Бұл пікіріміздің нақты дәлелі – Қазақстан Республикасы Президентінің 2020 жылдың 24 қарашасында «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссия туралы» Жарлыққа қол қоюы. Президент жарлығына орай Мемлекеттік Комиссияның тарихшы, заңгер және осы саланың тиісті ғалымдарынан тұратын 11 жұмыс тобының құрамы бекітіліп жұмысын бастады (қазір 10 топ жұмыс жасауда – Д.М.). «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссия» бүгінгі күні кеңестік саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау бағытында кешенді жұмысын жалғастыруда.

Президент Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев өзінің 2021 жылдың қаңтар айында жариялаған «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» деген мақаласында XX ғасырдың қасіретті тарихын терең зерттеп, ақтаңдақ мәселелердің ақиқатын ашу қажеттігіне тағы да мән берді. Тың зерттеулерге серпін берген Қасым-Жомарт Кемелұлының жоғарыда аталған мақаласында XX ғасырдағы қазақ тарихының өзекті мәселелері атап көрсетілді. Президент мынадай екі мәселеге айрықша тоқталды: бірінші, тәуелсіздігіміздің мерейтойы аясында елге қызмет етудің озық үлгісін көрсеткен Алаш қайраткерлерін еске алып, олардың мұрасын жастарымызға және бүкіл әлемге паш ету, асыл мұраларын игеруді жалғастыра беру, екінші, миллиондаған адамдарды қазаға ұшыратқан, тірі қалғанын жан сауғалап босып кетуге мәжбүр еткен алапат ашаршылық. Соңғысына қатысты, өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдары Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесі Төралқасы комиссиясы (Кеңестік қуғын-сүргін құрбандарын ақтау жөніндегі бірінші комиссия – Д.М.) республикалық «Егемен Қазақстан» газетінің 1992 жылғы 22 желтоқсандағы санында «қасірет құрбандарының саны туралы мәселе

әзірге ашық қалып» отыр деп жазған болатын. Еліміз мемлекеттік тәуелсіздігін алғаннан бері аталған мәселелер жөнінде комиссия құрылып, іргелі зерттеулер жазылды десек те атқаратын жұмыстар мен зерттелетін мәселелер әлі де ұшан-теңіз екенін көріп отырмыз. OR11465470-ОТ-21 «XX ғасырдың 20–50 жылдарындағы Қазақстандағы жаппай саяси қуғын-сүргін және ақтау процестері: бірыңғай деректер базасын құру» жобасын іске асыру барысында дайындалған біздің бұл зерттеуімізде 1937 жылғы 30 шілдедегі КСРО Ішкі Істер Халық комиссарының (НКВД) «Бұрынғы кулактарды, қылмыскерлерді және басқа да кеңеске қарсы элементтерді қуғындау (репрессиялау) операциясы туралы» № 00447 жедел құпия бұйрығының Қазақстанда жүзеге асырылу мәселесі ҚР ҰҚК архивіндегі «құпия» деректер негізінде жазылып, деректердің басым көпшілігі алғаш рет ғылыми айналымға шығарылып отыр. Саяси қуғын-сүргін көріп, азап шеккен құрбандар категориясы, саны, аймақтық ерекшеліктер т.б. мәселелерді біз өз зерттеуімізде тың деректер негізінде дәйектедік.

Зерттеу нәтижелері. КСРО Ішкі Істер халық комиссарының (НКВД) № 00447 жедел, құпия бұйрығы жарияланғанға дейін де сталиндік саяси қуғын-сүргін Қазақстанды да дүр сілкіндірді. Еліміз 1925 жылы дін адамдарын, 1928 жылы ірі байларды, 1929-1931 жылдары «ұлтшылдарды», 1934 жылы «солшылдарды» атқан зұлматты науқандарды басынан өткерді. Қазақстан түрмелері «қылмыскерлерге» толып кетті. Кеңестік лагерлер жүйесі дағдарысқа тіреліп, қайта құрулар жасауды талап етті. И. Сталиннің жарлығымен еңбекпен түзеу лагерлерін кеңейту жоспары жасалды. Лагерлер жүйесінің қалыптасуында КСРО Халық Комиссарлар Кеңесінің 1929 жылғы 11 шілдедегі «Қылмысты тұтқындардың еңбегін пайдалану» туралы қаулысының орны ерекше болды. Қаулыға сәйкес бас бостандығынан айрылғандарды ұстайтын екі құрылым: ОГПУ және республикалық НКВД пайда болды. 1930 жылдың 25 сәуірінде лагерлер Басқармасы (ГУЛАГ ОГПУ) құрылды, бір жылға жетер жетпестен Бас Басқарма (ГУЛАГ ОГПУ) қайта құрылды. 1930 жылы Соловецкий, Вишерский, Северный, Дальневосточный, Сибирский, Среднеазиатский және Қазақстан лагерлері құрылды. 1930 жылдың 13 мамырында КСРО ХКК «Қазақстанда еңбекпен түзету лагерін құру (ҚазЕТЛАГ) туралы» қаулы қабылданды. Орталық Қазақстандағы: Қарағанды көмір бассейнін, Жезқазған және Балқаш мыс балқыту комбинаттарын арзан жұмыс күшімен қамтамасыз ету мақсатында 1931 жылы 19 желтоқсанда КазИТЛАГ-нің алғашқы бөлімшесі Қарағанды еңбекпен түзеу лагерін құру (Карлаг) жөнінде шешім қабылданды. «Карлаг ОГПУ» деп аталған бұл мекеменің басқармасы «Долинское» селосында орналасты. Ол ГУЛАГ-қа тікелей бағындырылды. Қазақстанда ГУЛАГ-тың басқа да ірі әрі қасіретке толы СтепЛАГ, АЛЖИР және жұмыс құрылымдары істеді. Қазақстандағы лагерлер жүйесін қайта құру процесі 1930 жылы басталып 1938 жылдың көктеміне қарай аяқталды. 1932 жылы елде ГУЛАГ-тың 11 еңбекпен түзеу лагері болса, 1940 жылдың басында 53 лагерь және 425 еңбекпен түзеу колониялары болды.

КСРО Ішкі Істер халық комиссарының (НКВД) №00447 жедел құпия бұйрығы Қазақстанды контрреволюциялық халық жауларынан, ұлтшыл-байшыл алашордашылардан, кеңеске қарсы «қылмыскерлерден» тазарту, жаппай жазалу науқанын онан әрі күшейте түсті. Жауапты қызметтегі басшы қамауға алынғаннан кейін бүкіл ауыл немесе мекеме «халық жаулары» мен «зиянкестерге» толы деп күдіктеніп, тазарту жұмыстарын жүргізді. Олардың қатарында: партия мүшелері, комсомолдар, партияда жоқтар, мамандар, ғалымдар, журналистер, қызметкерлер болды. Өлке мен ауылдарда барлық дерлік жергілікті интеллигенция тұтқындалды, ал бұрынғы байлар, ауқатты шаруалардың мал-мүлкі тәркіленіп, қамауға алынды, жер аударылды. 1937 жылы 22 қаңтарда БК(б)П ОК «Пятков, Радек, Сокольников, Серебряков және т.б. ісі бойынша сот процессі туралы» қаулы қабылданып, 1937 жылғы 23-30 қаңтарда «Кеңеске қарсы троцкистер» ісі бойынша процесс басталды. Кеңестік билік пен коммунистік партияның саяси ұстанымдарымен келіспеген, партияның ресми саяси бағытынан басқа бағытта ойлаушыларға қарсы саяси күрес толық күшіне енді. 1937 жылдың 23 ақпаны мен 5 наурызы аралығында большевиктердің Бүкілодақтық Коммунистік партиясы Орталық Комитетінің атышулы Пленумы өтіп, 3 наурызда И.В. Сталин «Партия жұмысындағы кемшіліктер және троцкийшілер мен басқа да екіжүзділерді жою шаралары туралы» баяндама жасады. Ол өз баяндамасында социализмнің құрылуы, тап күресінің шиеленісуі туралы бұрынғы тұжырымдарын қайталап, Кеңес мемлекетінің негізгі жаулары троцкийшілер екенін жария етті және НКВД-ның алдына «халық жауларын» жою міндетін жүктеді. И.В. Сталиннің айтуы бойынша: шетелдік барлау агенттіктері жалдаған диверсанттар, шпиондар мен адам өлтірушілер принцисіз, идеясыз бандаға айналған (ҚР ҰҚК Архиві, 386: 5) Пленумның 1937 жылы 3 наурызда қабылдаған қарарында Н.И. Ежовтың «Жапон-неміс-троцкистік агенттердің залалды диверсиялық және тыңшылық әрекеттерінің сабақтары» тақырыбындағы баяндамасы тыңдалып, соның негізінде «Кеңеске қарсы, зиянды диверсиялық, шпиондық, троцкистік және басқа да екі жүзді террорлық банданы жою жөніндегі БК(б)П ОК-нің іс-шаралары» мақұлданды. НКВД органдары «троцкист және фашизмнің басқа агенттерін тауып, жою» ісінде шексіз өкілеттіктерге ие болды. 1937 жылы 30 шілдеде КСРО Ішкі Істер Халық Комиссары Н.И. Ежов № 00447 «Бұрынғы кулактарды, қылмыскерлерді және басқа да кеңеске қарсы элементтерді қуғындау (репрессиялау) операциясы туралы» жедел бұйрыққа қол қойды. Осы бұйрық Үлкен террордың ең ірі жаппай операциясын бастап берді.

1937 жылғы 30 шілдедегі КСРО Ішкі Істер халық комиссарының (НКВД) «Бұрынғы кулактарды, қылмыскерлерді және басқа да кеңеске қарсы элементтерді қуғындау (репрессиялау) операциясы туралы» №00447 жедел, құпия бұйрығы негізінде 1937 жылдың тамызынан 1938 жылдың қарашасына дейін Кеңес өкіметіне қарсы элементтерді репрессиялау операциясы жүргізілді. Операцияға жалпы басшылық жасау КСРО Ішкі істер халық комиссарының орынбасары, КСРО НКВД Мемлекеттік қауіпсіздік

бас басқармасының бастығы – қолбасшы М.П. Фриновскийге жүктелді және КСРО-на кіретін барлық республикалар мен автономиялық облыстарда жауапты адамдар белгіленді. Белсенді антисоветтік жұмыс барысында 1,7 млн-ға жуық адам қамауға алынды, 390 мың адам атылды, 380 мың адам ГУЛАГ лагерлеріне жөнелтілді (Приказ_НКВД_СССР_№_00447 <https://ru.wikipedia.org/wiki/> [05.05.2022]). Жаппай қуғын-сүргінге жол ашқан № 00447 бұйрық ұзақ уақыт құпия сақталып, 1992 жылы 4 маусымда «Труд» газетінде алғаш рет жарияланды.

№ 00447 бұйрық бойынша КСРО Ішкі Істер халық комиссариаты жүргізген операцияның кеңес интеллигенциясын ашық қуғындау процесінен айырмашылығы, қарапайым азаматтарды (шаруа, жұмысшы, дінбасы, қоғамға қарсы элемент, қылмыскер және оппозициялық партиялардың бұрынғы мүшелері) қуғындалуында болды. «Ашылған» және жойылған ұйымдарға ұлтшыл, террористік-бүлікші, тыңшылық-дверсиялық т.б. деген айыптар тағылды. Үкімді КСРО Ішкі Істер халық комиссариатының республикалық, өлкелік, облыстық басқармаларының жанындағы антикеңестік элементтерге қарсы соттан тыс әкімшілік қуғын-сүргін органы – үштіктер шығарды. Оның құрамының үш адамнан құралуына орай, бұл органның аты «үштік» деп аталды. Құрамы: Ішкі Істер халық комиссариатының өлке, облыс бойынша басқарма бастығы (УНКВД), БК(б)П өлкелік комитетінің хатшысы және республика (өлке, облыс) бойынша прокурорынан тұрды. Үштіктердің жұмысы № 00447 жедел бұйрыққа сәйкес жүзеге асырылды. Олар қамауға алынған адамдарды ату жазасына кесуге, сондай-ақ лагерьлерде немесе түрмелерде 8 жылдан 10 жылға дейін бас бостандығынан айыруға құқылы болды. 1937 жылғы 31 шілдеде И.Сталин қол қойған БК(б)П ОК Саяси бюросының Жарлығымен КСРО Ішкі істер Халық Комиссарының № 00447 «Бұрынғы кулактарды, қылмыскерлерді және басқа да жауларды қуғын-сүргінге алу операциясы туралы» жедел бұйрығын орындауға пәрмен берілді.

Республикалық НКВД Наркомдары мен НКВД облыстық және облыстық басқармаларының бастықтары ұсынған есептік деректерге сәйкес қуғын-сүргінге алынатындардың Қазақстан бойынша 1-кестеде көрсетілген санын бекітті (Золотарева, 1996: 766-780).

1-кесте – № 00447 бұйрыққа сәйкес Қазақстан бойынша қуғын-сүргінге алынатын адамдар саны.

Р/с	Республика, облыс, лагерлер	Бірінші категория	Екінші категория	Барлығы
	Қазақ КСР			
1	Солтүстік Қазақстан облысы	650	300	950
2	Оңтүстік Қазақстан облысы	350	600	950
3	Батыс Қазақстан облысы	100	200	300

4	Қостанай облысы	150	450	600
5	Шығыс Қазақстан облысы	300	1050	1350
6	Ақтөбе облысы	350	1000	1350
7	Қарағанды облысы	400	600	1000
8	Алматы облысы	200	800	1000
	Ішкі Істер Халық комиссариатының лагерлері	10 000	-	10 000

Қазақстаннан жауапқа тартылған категориялар:

- кеңеске қарсы қазақ ұлтшылдары мен көтеріліс басшылары
- Алматы облыстық Ішкі Істер Халық комиссариаты (ОблУНКВД) ашқан қазақ ұлтшылдық ұйымдарының бөлімшелері: бүлікші, тыңшылық-террористік, дверсиялық-зиянды іс-қимыл жасаған шекаралық ұйғырлар қоныстанған Ұйғыр, Жаркент, Шелек аудандарының және дүнгендер тұратын Қордай ауданының кеңеске қарсы ұйғыр, дүнген ұлтшыл ұйымдары
- Оңтүстік Қазақстан, Ақтөбе, Алматы және Батыс Қазақстанда кең тараған молла, ишан, жартылай феодал, бай, діншіл-байшыл белсенделерден құралған кеңеске қарсы ұлтшыл панисламистік ұйымға мүшелер
- Сібір, Жетісу және Орал ақгвардияшыл казактары (Алтай, Павлодар, Алматы, Орал, Солтүстік Қазақстан)
- шіркеу-сектанттық ұйымдары мен топтар
- Қазақстан өнеркәсіп орындарындағы оңшыл-троцкистік зиянды ұйым ісі (ҚР ҰҚК Архиві, 386: 5)
- Троцкистер, оңшыл және троцкистерді жақтаушы элемент (ҚР ҰҚК Архиві, 26: 10)
- Эссерлер-меньшевиктер
- Орыс казактары және кулактар
- Қазақ ұлтшылдары және мұсылман дінбасылары.

Бірінші кезекте кеңеске қарсы қазақ ұлтшылдары мен көтеріліс басшыларын, яғни айыптыларды іздестіру жұмыстары басталды. Ол процесс 1917-1919 жылдары Түркістандағы пантүріктік, панисламдық құрылымдар, Алаш орда ұйымына мүше азаматтарды қуғындаудан бастау алды. Түркістандағы пантүріктік, панисламдық құрылымдарға, Алаш орда ұйымына мүше болғандар Қазақстан территориясында күшті мұсылмандық мемлекет орнатпақ болып, кеңес үкіметіне қарсы қарулы күреске шықты, сондай-ақ, колчаковшылар, дутовшылар, анненковшылар ақгвардияшылар жағында болып, жазалаушы экспедицияларға, барлау жұмыстарына қатысты деп айыптады.

Коммунистік партия билікке жеткен алғашқы жылдары озбыр да отаршыл саясатын жүзеге асыруға алдымен тосқауыл болар зиялы қауым өкілдерін өз жағына тартуға тырысып, алаш зиялыларына «кешірім» жасалғанын жариялады, жастар жағын өз саясатына тартуға талпынды. Алайда, қоғамда бір партиялық үстем билік бекіген сайын, саяси жүйе ұлт мүддесін ойлайтын, ұлттың болашағына бейтарап қарай алмайтын ескі

интеллигенция өкілдерінің қызметін шектеп, олардың елдік ұстанымынан бас тартты. Коммунистік партия өз ішін ұлттық бағыттағы «жат адамдардан» тазарта бастады. 1920-жылдардың екінші жартысынан коммунистік партия қазақ оқығандарының ішіндегі алашорда зиялыларына және жас ұлтшылдарға қарсы саяси күресті өршітті. БК(б)П Орталық Комитетінен партияның саясаты мен идеологиясын тұрақты орнатуға Қазақ Өлкелік Комитеті хатшылығына 1925 жылдың 13 қыркүйегінде Ф. Голощекин арнайы жіберілді. Қазақ Өлкелік Комитетінің Ф. Голощекин хатшысы болған 1925-1933 жылдар Қазақстанда «топшылдық», «ұлтшылдық» ұраны ушыққан және оларды жазалау жалпы сипат алған жылдар болды. Сол жылдары кеңестік билік аппаратында отырған Т. Рысқұлов, С. Қожанов, Н. Нұрмақов, Ұ.Құлымбетов, т.б. азаматтар коммунистік партия қатарына алашордашыларды, байларды және басқа да жат пікірдегі адамдарды тарту мақсатында жоғары биліктен лауазымды қызмет орынын иеленуге ұмтылды деген пікір білдірді.

Қазақ демократиялық интеллигенциясы өкілдері туған халқының болашағы үшін большевиктер партиясы қатарына өтіп, елдің саяси және рухани өміріне араласуға бет бұрғаны рас. Олар кеңестік билік жағдайында қазақ мемлекеттігін қалыптастыру мәселесіне ерекше назар аударып, оны іске асыру жолдарын іздеді. Сонымен қатар, коммунистік партия қатарына қазақтарды көптеп тарту, басқару аппаратына қазақ кадрларын отырғызуға ұмтылыс жасалды. Мерзімді басылымдар, кітап, оқулықтарды қазақ тілінде шығаруға басымдылық берілді. «Ақ жол», «Еңбекшіл қазақ» газеттері төңкерістің алғашқы жылдары қазақ халқының мұңын мұңдады, жоғын жоқтады. Газеттер кеңес мекемелерін қазақтандыру, ұлттық мектептер ашу, ұлттық кадр дайындау, ұлттық әскер жасақтау сияқты мәселелерді көтерді. Кеңес үкіметі алаш зиялыларын билікке жақындатқысы келмегенімен ұлттық тәрбие алған жастар жағы оларды рухани ұстаз тұтты. Жетекші мемлекеттік қызметтер атқарған Қожанов, Сәдуақасов, Мұстанбаев және басқа ұлт коммунистері алашорда зиялыларының ақыл-кеңесін ескере отырып, Қазақстанда үлкен жұмыстар атқарды.

1922-1923 жылдары Т. Рысқұлов, С. Қожанов, С. Мендешев, С. Садуақасов және т.б. жауапты мемлекеттік қызмет атқарған тұлғалардың тегімен аталған «рысқұловшыл», «қожановшыл», «мендешевшіл», «садуақасовшыл» т.б. да кеңеске қарсы ұлтшыл топтар 1927-1928 жылдары Л.Троцкийдің тапсырмасымен қайта ұйымдасып, кеңестік билікті құлату, Қазақстанды Кеңес одағынан бөліп алу және Жапонияның қолдауымен буржуазиялық Қазақстан құру жолын қарастырды деген айып тағылды. Коммунистік партия көсемі И. Сталин аймақтардағы әр жауапты басшыға кадр мәселесінде: «Совет өкіметінің ескі техникалық интеллигенция жөнінде бір-ақ саясат – белсенді зиянкестерді талқандау, бейтараптарды жіктеу, адалдарын іске тарту саясатын жүргізуі мүмкін» деген бағдар берді. И. Сталин мемлекеттік және партиялық органдарда өзінің жеке дара билігін орнықтыру бағытындағы іс-әрекетін «ленинизмді қорғау», «партияның бірлігі», «фракциямен күрес» ұрандарымен бүркемеледі. Елдегі саяси, экономикалық және

әлеуметтік реформалардың шалағай жүргізілуіне тікелей жауапты адамдар құтылып, кінәні негізінен ескі интеллигенция өкілдерінен немесе солардың пікірлестерінен іздеді.

1928-1930 жылдардағы аграрлық реформаларды жүргізуде жіберген коммунистік партияның және оның көсемдерінің қателіктерін де қазақ интеллигенциясынан және ашық қарсылық көрсеткен халық белсенділерінен көріп, «кеңеске қарсы ұйым» күш алды, капиталистік элементтерді – жартылай феодалдарды тәркілеу, ұжымдастыру және бай-кулактарды тап ретінде жоюда қарсылық көрсетіп, Қарақұм, Қызылқұм, Созақ, Ырғыз, Ат-басар, Қарқаралы, Шет т.б. жерлерде көтеріліс жасады деп қуғындады.

1933 жылдың басындағы адам және мал санының күрт қысқаруы туралы Наркомзем мәліметі төмендегі 2-кестеде (ҚР ҰҚК Архиві, 250: 28) көрсетілді.

2-кесте – 1930-1932 жылдардағы адам және мал санындағы өзгерістер

Жылдар	Тұрғындар санының кемуі	Мал басының кемуі
1930 жыл	317,373 адам	11,904,900 бас
1931 жыл	754,888 адам	20,935,924 бас
1932 жыл	769,160 адам	3,676,682 бас
Жиыны	1, 831,441	35,316,406

20-30 – жылдар қасіретін жүйелі зерттеген ғалым Талас Омарбековтің пікірінше Қазақтың дәстүрлі мал шаруашылығын күйрету, ет және астық дайындау науқандарындағы зобаландар, байлар қожалықтарын тәркілеу және жойып жіберу саясаты, күштеп ұжымдастыру және зорлап отырықшыландыру, кінәсіз шаруаларды кеңес органдарының «ұлтшыл», «бандит», «контрреволюционер» деген жалған жалалармен жаппай қуғын-сүргінге ұшыратуы қазақ шаруаларын босқыншылыққа ұрындырды (Қыстаубаев, Хабдина, 1993: 232). 1932 жылы Қазақстан байырғы халқының 64 пайызынан айрылған. Қазақстан халқының саны 1930 жылғы 5,9 миллион адамнан 1933 жылы 2,5 миллионға дейін азайды. Алапат ашаршылық жылдары Қазақстан шекарасынан шығып, босқыншылыққа ұшыраған шаруалар саны – 1 миллион 31 мың. Олардың 165 мыңы бұрынғы Кеңестер Одағының шекарасынан әрі асып, Қытайға, Монғолияға Ауғанстанға, Иранға, Түркияға өтіп кеткен. Сөйтіп туған жерлеріне қайтып орала алмаған. Ал, көрші республикаларға, Ресейге қоныс аударып, орнығып қалғандар саны – 450 мыңдай (Қыстаубаев, Хабдина, 1993: 162). Қазақтар саны миграция есебінен көршілес республикаларда да өсті. Ресейде – 2,3 есе, Өзбекстанда – 1,7 есеге, Қарақалпақстанда – 2,5 есеге, Қырғызстанда – 10 есеге жуық. Қырым, Кавказ және еділ бойы халықтарын қазақ жерлеріне күштеп қоныстандыру алдағы жылдары одан әрі жалғасты (Омарбеков, 2001: 253-275). 1931-1932 жылдары болған алапат аштық салдарынан қара жұмыс жасайтын ер азаматтар саны күрт төмендеп, кейбір ауылдарда әйелдер мен балалар ғана қалған жағдай көптеп кездесті. Ауыл шаруашылық және бұқаралық жұмыстар жасайтын адам қалмағандықтан 1932 жылы бас бостандығынан айрылғандардың ісі

қайта қаралып, жазасын өтеу мезгілі жақындағандар мен жасы ұлғайғандар бостандыққа шығарылды, ауыл шаруашылық және бұқаралық жұмыстарға жөнелтілді.

Алайда ресми билік басындағы И.Сталинде, Ф. Голощекинде қазақ даласындағы алапат ашаршылық, халық саны мен жергілікті қазақтардың күн көріс көзі мал басының күрт төмендеуінің негізгі себептерін қарастырмады. 1932-1933 жылдары қазақ интеллигенциясы орталықтағы Бухарин және Рыковтың оңшыл тобымен байланыс орнатып, тыңшылық жұмысты жандандырды, Кеңес Одағынан Қазақстанды бөліп алып, Жапонияның протектаратында буржуазиялық мемлекет құрмақ болды деген тұжырым жасады. Аталған категориямен КСРО Ішкі Істер Халық комиссарының (НКВД) № 00447 жедел бұйрығына іліккен адамдар саны – 4297. Оның бірінші категориямен жауапқа тартылғаны – 2062 адам. Үштіктің тергеуінде кеңеске қарсы ұлтшыл ұйымда болғанын мойындағандар – 3151 адам деп көрсетілген (ҚР ҰҚК Архиві, 386: 5).

Кеңеске қарсы ұлттық террористік-бүлікші, тыңшы-диверсиялық ұйымның Мәскеудегі орталығы Рысқұлов, Нұрмақов және Қожановтан, Қазақстандағы тәжірибелік орталықты Алматы облыстық атқару комитетінің бұрынғы төрағасы Ораз Жандосов басқарды, құрамында Құлұмбетов, Есқараев және басқалар болды деп күдіктенген партия органдары, оның 15 бөлімшесін «тауып», көзін жойды. Кеңестік тоталитарлық жүйенің құбаны болған азаматтар кім, он бес бөлімше қандай аудандарда, қанша мүшесі болды, жетекшілері кім?

БК(б)П Орталық Комитетінің және Кеңес үкіметінің мүшелері ауданға келген жағдайда 5 адамнан құралған террористік топ және Ново-Троицк МТС-ынан 3 адамнан тұратын диверсиялық топ террористік шабуыл жасамақ болды, трактор паркінің 111 тракторын істен шығарды деген айып тағылды. Шу ауданындағы террористік-диверсиялық топтың мүшесі деп жалпы саны – 79 адам тұтқындалды. Бөлімше жетекшілері ретінде Қазақ Өлкелік Комитетінің бұрынғы хатшысы Құрамысов және Қалмұхамедов, Жартыбаев, Жанаевтың есімдері аталды.

Қастек ауданынан екі диверсиялық топ (Мақта-мата фабрикасынан – 8 адам, қой совхозынан – 7 адам) анықталып, барлығы – 156 адам тұтқындалды. Бөлімше жетекшісі деп Қазақ Өлкелік Комитетінің бұрынғы хатшысы Төребековтың есімі аталды.

Ақсу ауданынан бөлімше жетекшісі Дабергенов, Хамитов бастаған 57 адам, Андреев ауданынан бөлімше жетекшісі Босқымбаев бастаған 57 адам, Алакөл ауданынан бөлімше жетекшілері Хайруллин, Елеуов бастаған 115 адам, Аягөз ауданынан бөлімше жетекшілері Сатығұлов, Балапанов бастаған 57 адам, Кеген ауданынан Сұлтанғалиев бастаған 33 адам, Красногор ауданынан Кеженов бастаған 59 адам, Қаратал ауданынан Құдамов, Өсеров бастаған 32 адам, Октябрь ауданынан Қарасаев бастаған 31 адам, Талды-Қорған ауданынан Шойманов бастаған 22 адам, Үржар ауданынан Мадалиев, Матчанов бастаған 76 адам, Нарынқол ауданынан Аққожин, Тойбаев бастаған 56 адам, Шұбартау ауданынан Оразбаев, Нұғманов

бастаған 36 адам, ұйғыр ауданынан Ибрагимов, Тоқаев бастаған 18 адам тұтқындалды. Коммунистердің Қазақ ұлтшылдары ұйымы деп атаған бұл топтарға ұйғыр және дүнген ұйымдарының бөлімшелерін де қосты. Қазақ ұлтшылдары ұйымы ісі бойынша жалпы саны – 1978 адам тексеруден өтіп, 1937 жылы оның 1011-і тұтқындалған, бұл адамдардың барлығы сотталды. Ұйғыр ұйымынан 176 адам, дүнген ұйымынан 58 адам тұтқындалды.

Екінші кезекте Алматы облыстық Ішкі Істер Халық комиссариаты (ОблУНКВД) ашқан қазақ ұлтшылдық ұйымдарының бөлімшелері: бүлікші, тыңшылық-террористік, диверсиялық-зиянды іс-қимыл жасаған шекаралық ұйғырлар қоныстанған Ұйғыр, Жаркент, Шелек аудандарының және дүнгендер тұратын Қордай ауданының кеңеске қарсы ұйғыр, дүнген ұлтшыл ұйымдары іздестірілді. Ұйғырлар ұйымын белгілі ұйғыр ұлтшылдары Розыбакиев және Сүлейменов, дүнгендер ұйымын дүнген ұлтшылы Масанчи басқарды деп айыптады. Үштіктер ұйғырлар ұйымдардан – 117 адамды жауапқа тартты. Оның бірінші категориямен айыпталғаны – 65 адам, дүнген ұйымдарынан – 55 адамды жауапқа тартты, оның 8 бірінші категорияға жатқызылды. Тұтқындалып, үштіктердің тергеуінде екі ұйымнан барлығы – 172 адам тергелді, оның – 103 бірінші категорияға жатқызылды (ҚР ҰҚК Архиві, 386: 6).

Үшінші, Оңтүстік Қазақстан, Ақтөбе, Алматы және Батыс Қазақстанда кең тараған молла, ишан, жартылай феодал, бай, діншіл-байшыл белсенделерден құралған кеңеске қарсы ұлтшыл панисламистік ұйым жұмысын тергеу жұмыстары басталды. Бұл ұйымды беделді молла және ишандар басқарды, сондай-ақ Уфадағы (ЦДУМ) кеңеске қарсы Тарджиманов тағы басқалармен байланыс орнатқаны үшін айыптады. Үштіктің бұйрығымен жергілікті жерлердегі топтар, жеке адамдар белсенді қатысушылар ретінде тұтқындалды, олардың жалпы саны – 1363 адам, бірінші категорияға жатқызылғаны – 829 адам, жауапқа тартылғандардың 771-і «кінәсін» мойындағаны айтылды.

Төртінші, Сібір, Жетісу және Орал ақгвардияшыл казактарын (Алтай, Павлодар, Алматы, Орал, Солтүстік Қазақстан) жауапқа тарту қарастырылды. Басым көпшілігі Алтайдың 11 ауданын қамтыған Сібір казактарының бүлікшіл зиянды-диверсиялық ұйымдары, казак офицерлері, атамандары, казак беделді топтары басқарған ұйым көтерілістерге белсенді қатысты, шетел ақгвардияшыларымен байланыста болды деп айыпталып, бұл іс бойынша – 908 адам тұтқындалды, оның ішіндегі 455 адам бірінші категориямен жауапқа тартылды. Ұйым 44 топтан құралғанын, оның 779-ы кулак, 247-і ақгвардияшы, 365-і көтеріліске қатысқандар, 49 адам эмиграциядан оралғандар, 476 адам бұрын сотталғандар (ҚР ҰҚК Архиві, 386: 8) деп атап көрсетілді.

Бесінші, Павлодар аудандар және Шығыс Қазақстан ақгвардияшылар ұйымынан 14 топты анықтап, жалпы саны – 231 адамды тұтқындап, жауапқа тартқан. Оның бірінші категорияға жатқызылғаны – 111 адам.

Алтыншы, Қарағанды облысының Тельман, Қарағанды және Ақмола аудандары, Дон және Кубаньнан жер аударылып келген сібір казактары

– 160 адам, оның бірінші категорияға жатқызылғаны – 137 адам, ұйымға қатысқаны үшін жауапқа тартылған 28 адам Қарағанды шахталарында жұмыс жасаған (ҚР ҰҚК Архиві, 386: 9).

Жетінші, Солтүстік Қазақстан облысының ақгвардияшылдар ұйымы 8 ауданды қамтыды, ол 16 топтан тұрды деп көрсетілді. Бұл ұйымнан тұтқындалып, жауапқа тартылдар саны – 113 адам, бірінші категорияға жатқызылғаны – 100 адам.

Сегізінші, ақгвардияшыл казактардың Алматы облысы аумағындағы тыңшы-бүлікші ұйымы, Батыс Қытаймен шекаралас бес ауданды қамтыды. Жетісу казактарының 14 тобынан жауапқа тартылғаны – 275 адам, оның бірінші категорияға жатқызылғаны – 176 адам.

Тоғызыншы: Батыс Қазақстан ақгвардияшыл казактар ұйымы, 9 топтан құралды деп атап көрсетіп, (Болгариядан эмиграциядан оралғандар да бар) тұтқындағаны және үштіктің жауапқа тартқаны – 91, бірінші категорияға жатқызылғаны – 43 адам.

Қазақстанда ақгвардияшыл казак ұйымдарынан тұтқындалып, жауапқа тартылғандардың саны – 1789 адам, оның бірінші категорияға жатқызылғаны – 1114.

Оныншы, Шығыс Қазақстанның неміс ұлты өкілдері қоныстанған аудандардан, неміс-фашист, тыңшы-бүлікші, диверсиялық-зиянкес ұйымдар деп тұтқындалып, үштік жауапқа тартқандар саны – 291 адам, бірінші категориямен – 124 адам.

Он бірінші, екі бүлікші-кулак ұйымын «анықтаған», оның бірі – Оңтүстік Қазақстан облысында, құрамында 102 кулак және бүлікші бар десе, екіншісі Шығыс Қазақстан облысында, құрамында – 212 қатысушы бар. Екі ұйымнан барлығы – 314 адам тұтқындалып, жауапқа тартылған, оның 166-сы бірінші категорияға жатқызылған.

Он екінші: бірқатар шіркеу-сектантық ұйымдар мен топтар табылып, түгелдей жойылған, үштік – 1189 адамды жауапқа тартқан. Бұл ұйымның Оңтүстік Қазақстан, Алматы, Қызылорда, Семей, Шымкент және т.б. бөлімшелерінде Кеңес Одағы соғыста жеңілген жағдайда, капиталистік қатынастарды қайта орнатпақ болды, терраристік шабуылдар ұйымдастырды, тыңшылық және барлау жұмыстарын жүргізді, сайлауға кедергі келтірмек болды, өз кандидаттарын өткізбек болып, ресми билікке қарсы белсенді насихат жұмыстарын жүргізді деп айыпталды. Шіркеу-сектантық ұйымдар мен топтар ісі бойынша – 5 митрополит, 18 епископ, 345 поп, 99 монах, 333 шіркеу-кулак белсендісі, 126 сектанттық уағызшы діни қызметкер, 263 сектанттық белсенді кулак тұтқындалып, жауапқа тартылды. Үштік жауапқа тартқандардың жалпы саны – 1189 адам, оның 975-сі бірінші категорияға (ҚР ҰҚК Архиві, 386: 12) жатқызылған.

Қазақстан өнеркәсіп орындарындағы оңшыл-троцкистік зиянды ұйым ісі бойынша 9 оңшыл-троцкистік ұйым және 108 топқа қатысқаны үшін 233 адамды үштік жауапқа тартқан. Ең ірі орталық – Қарағанды көмір бассейнінде деп көрсеткен.

Оңшыл-троцкистік ұйым Қазақстанның түсті металлургия нысандары – Шымкент қорғасын балқыту зауытын, Ащысай полиметалл комбинатын,

Риддер полиметалл комбинатын, Зырян полиметалл комбинатын, Қарсақпай жез балқыту зауытын түгел қамтыды деп, 397 адамды үштік жауапқа тартты.

Балқаш мыс балқыту комбинатынан – 205 адам, Қазалтын (Каззолото), Жетіқараалтын (Джетыгаразолото), Майкаиналтын (Майкаинзолото), Алтайалтын (Алтайзолото) трестерінен – 298 адам оңшыл-троцкистік ұйымға қатысқаны үшін (ҚР ҰҚК Архиві, 9: 13) жауапқа тартылды.

Үштіктер Қазақстанның тамақ өнеркәсібінен оңшыл-троцкистік ұйымға «қатысы бар» 187 адамның ісін қарады, оның ішінде Аралгосрыбтресттен – 62 адам жауапқа тартылды. Сонымен, үштіктер Қазақстан өнеркәсіп орындарынан, аталған ұйымға қатысы бар деген кінә тағып, барлығы – 2155 адамның (ұйымдар, топтар және жеке адамдар) ісін қарады. Оның 1008-і бірінші топқа жатқызылды. Операция барысында 1219 ұйым жойылғаны, оның басым көпшілігі бүлікші-зиянкестер (ҚР ҰҚК Архиві, 386: 14) екені айтылды.

Сонымен қатар, қоғамды коммунистік партиядан өзге саяси партиялардан тазарту процестері де қатаң жүргізілді. Үштіктер эсерлердің тармақталған бөлімдерінің мүшелері деп тапқан 343 адамды жауапқа тартты. Оппозициялық ұйымдар мен топтардың мүшесі ретінде 469 адам тұтқындалды, оның 227-сі бірінші категорияға жатқызылды.

Бұлардан басқа Украина, Белоруссиямен және Ленинградпен шекаралас аудандардан жераударылған (спецпереселенц) поляктар, немістер және т.б. ұлт өкілдерін үштіктер тұтқындап, жауапқа тартты. Олардың жалпы саны – 1135 адам. Мемлекеттік қауіпсіздік басқармасы жекелеген 7018 адамды жауапқа тартты, оның ішінде 1897 адам бірінші категорияға жатқызылды.

Теміржол транспортынан, негізінен жеке адамдар тұтқындалып, жауапқа тартылды. Олардың саны – 712 адам.

Қазақстандық шекаралық аудандар да қатаң бақылауға алынып, үштіктер Шығыс Қазақстан облысының Зайсан, Қатонқарағай аудандарынан 300 адамды, Алматы облысының шекарадағы Жаркент, Мақаншы, Нарынқол аудандарынан 170 адамды ұстап, жауапқа тартты.

Қорытынды. Қазақ халқы – сталиндік қуғын-сүргін кезінде ең көп зардап шеккен халықтардың бірі. XX ғасырдың 20-30 жылдары коммунистік партия саясаты мен идеологиясын қанағаттандырмаған, дербес ой-пікірлер буржуазиялық ұлтшылдыққа, ұлтшылдыққа, байшыл оңшыл ағымға айыпталды. Большевиктерге елдік пен дербестікті талап етіп, мемлекеттілікті қалыптастыратын ұлттық интеллигенция мен саяси элитаны жою, қарапайым халықты басып, жаншып ұстау, коммунистік партия көсемінің шексіз билігін орнықтыру үшін қажет болды.

Қазақстанды контрреволюциялық халық жауларынан, ұлтшыл-байшыл алашордашылардан, кеңеске қарсы зиянкестерден тазарту жүйелі түрде жалғасып, жауапты қызметтегі басшы қамауға алынғаннан кейін бүкіл ауыл немесе мекеме «халық жаулары» мен «зиянкестерге» толы деп күдіктенді. Қоғамды зиянды элементтерден тазарту, саяси қуғын-сүргін бүкіл елді қамтыды. Өлке мен ауылдарда барлық дерлік жергілікті интеллиген-

ция тұтқындалды, ал бұрынғы байлар, ауқатты шаруалардың мал-мүлкі тәркіленіп, қамауға алынды, жер аударылды. Айыптылар қатарында: партия мүшелері, комсомолдар, партияда жоқтар, мамандар, ғалымдар, журналистер, қызметкерлер болды. Қазақстан түрмелері «қылмыскерлерге» толып кетті. 1920 жылдардан басталған қызыл террордың ұзын құрығы 30-40 және 50 жылдарға да жетті. 1954 жылғы Кеңес Одағы коммунистік партиясының құпия құжаттарының бірінде контрреволюциялық іс-әрекеті үшін 58-бап бойынша Кеңес Одағында сотталғандардың саны – 3 млн 770 мыңнан аса болғаны көрсетілді. 642 мың 980 адам атылған. 2 млн 369 мың адам 25 жылға бас бостандығынан айырылып, сотталған (Назарбаев, 1997. 105) 1920 – 1953 жылдар саяси қуғындалғандар саны 110 мың адам, (оның 96 мыңы ақталды) Қазақстандағы 80-нен аса ұлт өкілдері қуғын – сүргінге ұшырады. Оның ішінде қазақтар 35-40 %, поляктар 2%, кәрістер 1,5-2% , еврейлер 2% сондай- ақ белорус, татар, мордва, ұйғыр, өзбек, молдаван, латыш, азербайжан, шешен, армян және басқа да ұлт өкілдері болды.

Қазақ ауылдарындағы дін басылары, көтеріліс басшылары, шаруалар троцкизмге, ұлтшылдыққа, топшылдыққа т.б. айыпталып, халық жаулары деп жарияланды. Олар Қазақстан аумағында атылды немесе Сібір лагерлеріне жіберілді. Большевиктер олардың артында қалған отбасына да маза бермеді, құқықтарынан айырып (АЛЖИР т.б) лагерлерге жіберді, ұрпақтары балалар үйіне жөнелтілді, сөйтіп отбасын ойрандап, шаңырағын ортасына түсірді. Үлкен террор миллиондаған адамды қатты күйзеліске түсіріп, рухын өлтірді. Елдің ішін қорқыныш пен үрей биледі. Ғылыми, экономикалық, әскери кадрлар, мәдениет және өнер қайраткерлері ауыр шығынға ұшырады, үлкен адами капитал жойылды. Мұның бәрі қазақ қоғамның әлсіреуіне әкелді.

Әдебиеттер мен дереккөздер тізімі

Книга памяти жертв политических репрессий. Российская Федерация. Ульяновская область под общ. редакцией Ю. М. Золотарева. – Ульяновск, 1996. - том 1. – 807 с.

Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің архиві (ҚР ҰҚКА). 9-Қор. 1-Тізбе. 386 - Арх. Іс. – 5, 6, 8, 9, 12, 14 пп.

Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің архиві (ҚР ҰҚКА). 9-Қор. 1-Тізбе. 26-Арх. іс. – 10 п.

Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің архиві (ҚР ҰҚКА). 9-Қор. 1-Тізбе. 250-Арх. іс. – 28 п.

Қызылдар қырғыны. Құраст. Қыстаубаев З., Хабдина Б. – Алматы., 1993. – 254 б.

Геллер М., Некрич А. Утопия у власти. История Советского Союза с 1917 года до наших дней. Кн. 1. – Лондон. 1982. – 321с.

Назарбаев Н. Келешек күндеріміздің бәрі жарқын болғай. Республика Президентінің саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу күніне байланысты Қазақстан азаматтарына үндеуі // Егемен Қазақстан. – 1997. – 31 мамыр. – №105.

Омарбеков Т. XX ғасырдағы Қазақстан тарихының өзекті мәселелері. Оқу құралы. – Алматы, 2001. – 404 б.

Приказ НКВД СССР №0044 – [Электрондық ресурс] – <https://ru.wikipedia.org/wiki/> [дата обращения 05.05.2022]

Конквест Р. Большой террор. Перевод с английского Владимира Л. I том. Издательство: Ракстникс, 1991. – 416 с.

Конквест Р. Большой террор. Перевод с английского Л. Владимировой. II том. Издательство: Ракстникс, 1991. – 277 с.

References

Kniga pamyati zhertv politicheskikh repressij. Rossijskaya Federaciya. Ulyanovskaya oblast' pod obshch. redakciej YU. M. Zolotareva. [The Book of Memory of Victims of Political Repressions. Russian Federation. Ulyanovsk region under the general editorship of Yu.M. Zolotarev]. – Ulyanovsk, 1996. – Vol. 1. – p. 807. [In Russian]

Qazaqstan Respublikasy Ulttyq qauipzisdik komitetinin archive. [Qazaqstan Respublikası Ulttıq qawipsizdik komitetiniń arxivi (QR UQKA)]. Fund 9. List 1. – Arch. Case 386. – 5, 6, 8, 9, 12, 14 sheet [In Kazakh]

Qazaqstan Respublikasy Ulttyq qauipzisdik komitetinin archive. [Qazaqstan Respublikası Ulttıq qawipsizdik komitetiniń arxivi (QR UQKA)]. Fund 9. List 1. – Arch. Case 26. – 10 sheet [In Kazakh]

Qazaqstan Respublikasy Ulttyq qauipzisdik komitetinin archive. [Qazaqstan Respublikası Ulttıq qawipsizdik komitetiniń arxivi (QR UQKA)]. Fund 9. List 1. – Arch. Case 250. – 28 sheet [In Kazakh]

Qyzyl dar qyrgyny. [The massacre of the Reds]. Comp. by Kystaubayev Z., Khabdina B. - Almaty., 1993. – p. 254. [In Kazakh]

Geller M., Nekrich A. Utopiya u vlasti. Istoriya Sovetskogo Soyuza s 1917 goda do nashih dnei. [Utopia in Power. A History of the Soviet Union from 1917 to the Present] Book 1. – London. 1982. – p. 321. [In Russian]

Nazarbayev N. Keleshek kunderimiz bari zharqyn bolgai. Respublika Prezidentinin sayasi qugyn-surgin qurbandaryn eske alu kunine baylanysty Qazaqstan azamattaryna undue. [May all our future be bright. Address of the President of the Republic to the citizens of Kazakhstan on the occasion of the Day of Remembrance of the Victims of Political Repressions] // Egemen Qazaqstan. – 1997. – May 31. – №105. [In Kazakh]

Omarbekov T. XX gasyrdagy Qazaqstan tarikhynyn ozekti maseleleri. [Topical issues of the history of Kazakhstan in the twentieth century]. Textbook. – Almaty, 2001. – p. 404. [In Kazakh]

Order No. 0044 of the USSR NKVD – [Electronic resources] – <https://ru.wikipedia.org/wiki/> [accessed 05.05.2022]

Conquest R. Bolshoy terror. [The Big Terror]. Trans. from Eng. By Vladimirova L. Vol. I. Rakstnieks, 1991. – p. 416. [In Russian]

Conquest R. Bolshoy terror. [The Big Terror]. Trans. from Eng. By Vladimirova L. Vol. I. Rakstnieks, 1991. – p. 277. [In Russian]